

**НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН, ОТА-ОНА ҚАРАМОҒИДАН
МАҲРУМ БЎЛГАН ҲАМДА ЕТИМ БОЛАЛАРНИ
ИЖТИМОЙЛАШТИРИШНИНГ МЕТОДИК КЛАСТЕРИ**

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.77.91.060>

Кадилова Феруза Усмановна,

*Чирчиқ давлат педагогика институти “Дефектология” кафедраси
мудир, педагогика фанлари доктори, доцент*

Ибодуллова Шарофат Нуруллоевна,

*Чирчиқ давлат педагогика институти “Дефектология” кафедраси
магистранти*

Мақолада ногиронлиги бўлган, ота-она қарамогидан маҳрум бўлган етим болаларни ижтимоийлаштириш масалаларига бағишланган. Шунингдек муаллифлар махсус мактаб-интернатлари тарбиячи-педагогларни таълим жараёнига тайёрлашда “Методик кластер” технологияларидан фойдаланиш бўйича ўз фикр ва мулоҳазаларини бериб ўтган.

Калит сўзлар. Ижтимоийлаштириш, ногирон бола, инклюзив таълим, махсус мактаб, рақобатбардош, технология, жараён, усул.

**МЕТОДИЧЕСКИЙ КЛАСТЕР СОЦИАЛИЗАЦИИ ИНВАЛИДОВ,
ЛИШЕННЫХ РОДИТЕЛЕЙ И ДЕТЕЙ СИРОТ**

Кадилова Феруза Усмановна,

*Чирчикский государственный педагогический институт, заведующий
кафедрой “Дефектологии”, доктор педагогических наук, доцент*

Ибодуллова Шарофат Нуруллоевна,

*магистр кафедры “Дефектология” Чирчикского государственного
педагогического института*

Статья посвящена социализации детей-сирот с ограниченными возможностями, лишенных родительской опеки. Также авторами предоставлены отзывы об использовании технологий “Методического кластера” при подготовке учителей специальных школ-интернатов к учебному процессу.

Ключевые слова. Социализация, ребенок с ограниченными возможностями, инклюзивное образование, спецшкола, соревнование, технология, процесс, метод.

METHODOLOGICAL CLUSTER FOR SOCIALIZATION OF DISABLED, CHILDREN WITHOUT PARENTS AND ORPHANS

Kadirova Feruza Usmanovna,

Chirchik State Pedagogical Institute, Head of the Department of Defectology, Doctor of Pedagogy, Associate Professor

Ibodullaeva Sharofat Nurullaevna,

Master of the Department of Defectology, Chirchik State Pedagogical Institute

The article is devoted to the socialization of orphans with disabilities, deprived of parental care. The authors also provided feedback on the use of the “Methodological cluster” technologies in the preparation of teachers of special boarding schools for the educational process.

Key words. Socialization, disabled child, inclusive education, special school, competition, technology, process, method.

Бугунги кунда таълим сифатини оширишда методик хизматни кучайтириш, унинг амалиётига хориж тажрибаларини татбиқ этиш, вариатив ёндашувларни ташкилий-ҳуқуқий жиҳатдан мустақамлаш масалалари қатор ҳужжатларда алоҳида вазифа сифатида белгилаб қўйилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Ўзлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш ” муҳим устувор вазифа сифатида белгиланган.

Умумий ўрта ва махсус таълим муассасалари ўқитувчиларининг касбий компетентлигини ривожлантириш асосан инновацион таълим муҳитида шаклланади ва такомиллашади. Бунда энг аввало, таълим муассасасининг ижтимоий буютма талабларига асосланган мақсади ва вазифаларини ўқитувчилардаги касбий мотивация билан уйғунлаштириш, ўзгаришларга мослаштиришга йўналтирилган режаларни татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 августдаги ПҚ-5215-сон “Етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни тарбиялашнинг тубдан янгиланган тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2021 йил 9 августдаги ПҚ-5216-сон “Етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг янги тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорлари ижросини таъминлаш мақсадида “Оилада ногиронлиги бўлган, етим ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ижтимоийлаштириш муаммоларини тадқиқ этиш” мавзусидаги лойиҳа доирасида Тошкент вилоятининг 6 та, Чирчиқ, Охангарон, Олмалик, Пискент, Бекобод, Бўстонлик туманларида ота-оналар, муассасаларнинг педагогик жамоалари, васийлар ва хомийлар ҳамда болалар билан социологик тадқиқотлар олиб

борилди. Маълумки, соғлом ўқувчиларга кундалик ҳаёт эҳтиёжларини қондириш жараёнида оила аъзолари ҳамроҳ бўлади. Шунинг учун ҳам улар ижтимоий кўмакни болалигидан сезиб яшайдилар.

Мактаб-интернатида яшаб ўқийдиган болалар эса, ўқитувчи, тарбиячи, энага ҳамда муассасанинг бошқа ходимлари томонидан қўйилган талаблар доирасида ўз ҳаётини ташкил этадилар. Ногиронлиги бўлган болалар мактаб таълими даврида ижтимоий ҳаёт қўяётган талабларни, жумладан, меҳнат қилиш, тегишли ҳуқуқлардан самарали фойдаланиш, иш қоғозларини юритиш, атрофдагилар ва турли касб эгалари билан мулоқотга киришиш, оилавий ҳаётга тайёр бўлиш, маънавий-моддий эҳтиёжини таҳлил қилиш, яқин ва узоқ келажакка мақсад белгилаш, ўз-ўзини ҳимоя қилиш ва номоён қилиш, ўз саломатлигини назорат қилиш каби кўникма ва малакаларни етарлича ўзлаштирмаптилар. Зеро, махсус мактаб таълимининг натижавийлиги ногиронлиги бўлган болаларнинг мустақил ҳаётда ўз ўрнини топиши, кундалик-маиший ҳаётда ўзгалар ёрдамига муҳтожлик сезмасдан, боқимандалик туйғусидан ҳоли шахс, яъни жамиятга “юк” эмас, балки унинг фаол иштирокчиси сифатида шаклланганлиги билан баҳоланади. Бунинг учун махсус мактаб-интернатларида педагогик фаолиятини олиб бораётган тарбиячи-педагогларимиз ҳар тамонлама билим, малака, кўникмаларга эга бўлишлари лозим.

Шу боис, биз томондан амалиётга татбиқ этилаётган “Методик кластер” айнан ўқитувчиларни ижод қилишга, ўзгарувчан вазиятларга тез ва самарали мослашишга тайёрлайди. Бу эса, улар тарбиялаётган болаларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашда муҳим омиллардан саналади.

Методик кластер мақсади фанларни ўқитишда қўлланилувчи методларнинг ўзаро интеграциялашувига эришиш, уларнинг вариацияларини ишлаб чиқишга ўқитувчиларни тайёрлаш, амалиётчиларда педагогик импровизация кўникмаларини интенсив шакллантириш орқали новатор ўқитувчилар сафини кенгайтиришдан иборат. Новатор ўқитувчиларгина тез ўзгараётган замон талабларини қисқа муддатда илғайди, бу талаблар доирасида ўз иш фаолиятини ташкил этади ҳамда ўқувчиларни, тарбияланувчиларни замон билан ҳамнафас яшашга ўргата олади.

Методик кластер босқичлари:

Муассасада илғор ва тажрибали новатор ўқитувчилар мавжудлиги ўрганилади. Бунда ўз фанини яхши биладиган, амалиётда АКТ дан, хусусан интернет хизматларидан самарали фойдаланадиган, ўқувчиларининг ўзлаштириш рейтинги баланд, республика ОАВларида турли шакллардаги фаолият асосида қатнашадиган, ҳамкорликка очик, коммуникативлиги юқори, мослашувчан, юриш-туриши (соғда, ораста, замонавий)да ўз имижига эга, ўқувчилар ва ота-оналар ҳурматига сазовор бўлган юксак инсоний фазилатларга эга ўқитувчилар рўйхати тузилади.

Метод бирлашмалар иш режасининг таҳлили амалга оширилади. Бунда режанинг мазмунида фанларни ўқитишда қўлланилувчи методларнинг оммалашшига, айнан ҳар бир метод ёки технологиянинг номи кўрсатилган ҳолда эътибор берилгани, масъул ўқитувчиларнинг мос танлангани, ёш

ўқитувчиларга ёрдамнинг акс этгани ўрганилади.

Малака ошириш курсларидан қайтган ўқитувчилар учун “Методик кластер” бурчагида жой ажратиш. Бунда ҳар бир малака ошириш курсларидан қайтиб, фаолият бошлаган ўқитувчилар ўрганиб келган янги метод ва технологиянинг мазмуни ёритилган папкани тайёрлайди. Ушбу босқич ўта муҳим ҳисобланади. Чунки бу босқич кластернинг бошланғич нуқтасидир. Янги методнинг амалиётга татбиқ этилишини таъминловчи қадамдир. Энг муҳими ўқитувчи метод ёки технологиянинг матнли кўринишинигина эмас, балки ўқув топшириқли тарқатмалари билан тайёрланиши талаб этилади. Аксинча бўлса, яна доимгидек, ўрганиб келинган метод семинар ёки йиғилишда иштирок этганлар-тинглаганлар учун “ахборот учун қабул қилинади” холос. Шунингдек, ушбу босқичда ўқитувчиларнинг ўзаро давра суҳбати ёки “Мастер класс” дақиқалари ўтказилади. Натижада малака ошириш курсларида ўрганилган методнинг янгилиги ёки қайсидир технологиянинг вариацияси эканлиги таҳлил этилади.

Ҳар бир ўқитувчи метод ёки технологиянинг ўз фанига мослашишини ўзаро ўртоқлашади. Яъни “Имитацион машқ” прогноз дақиқасини ўтказиши. Имитацион дақиқада ўқитувчиларнинг фаоллиги ва вазиятга киришиб кетганлигига қараб, ушбу методнинг муайян фанни ўқитишда қўллашга мос ёки мос эмаслиги таҳлил этилади.

Бирламчи синов босқичи. Ўқитувчи методни дарсларда қўллайди. Олинган натижаларни таҳлил қилади.

Коррекцион-адаптацион босқичи. Ўқитувчи илк синов натижалари асосида метод ёки технологияга маълум ўзгартиришлар киритади ва қўллайди. Ўқитувчида янги ғоялар пайдо бўлади ва новаторлик даражасига кўтарилади. Натижада методик кластернинг кейинги босқичига ўтилади.

Трансфармацион босқич. Метод ёки технология шакли, техникаси, мазмуни ўзгарган ҳолда янги қиёфани олади.

Методик кластер асосан ўқитувчини ўз устида ишлашга ундайди. Бунда энг муҳими кластер лидери ёки унинг фаолиятини мувофиқлаштирувчи педагог зиммасига катта масъулият юкланади. Чунки у жамоани бошқара олиши лозим. Бунинг учун унинг ўзи ҳам бир қанча методлар ва технологиялар ресурси ҳамда муаллифлигидаги янги ёндашувлар (метод, технология, дидактик воситалар...)га эга бўлиши талаб этилади.

Тошкент вилоятининг айрим худудидаги бир қанча махсус мактаб-интернатларнинг фаолияти ўрганилганда, малака ошириш курсларидан қайтган ва фаолиятини давом эттираётган ўқитувчиларнинг курс ҳақидаги фикр-мулоҳазалари мақсадли ўрганилмаганлиги, таҳлил этилмаганлиги кузатилди. Ушбу ҳолатнинг сабаблари куйидагилар:

Айрим махсус мактабларда ўқитувчилар “Сен менга тегма-мен сенга тегмайман” ёки “ҳамма нарса бир маромда кетмоқда, нимага керак ўзгартириш”, “нега мунча куюнасиш, кимга керак шунча ҳаракатингиз”, “тарқатмаларни тайёрлашга кимнинг вақти ва нақди бор”, “сизда компьютер бор бўлса, менда йўқ” каби муносабатлар куршовида қолиб кетмоқдалар.

Махсус мактаб раҳбарларининг ўзларида янгиликка интилишининг

суствлиги, таълим сифатига беъътиборлиги.

Ўқитувчиларда ўз устида ишлаш мотивациясининг суствлиги.

Ёш ўқитувчиларга методик ёрдамнинг мақсадли ташкил этилмаётганлиги.

Методик ишларнинг хисобот учунгина олиб борилаётганлиги. Шу билан бирга Тадқиқот натижасида ногиронлиги бўлган болалар ижтимоийлашувидаги салбий омиллар аниқланди:

1.Ногиронлиги бўлган болалар таълими (мактабгача, мактаб ва кейинги таълим) мазмунида узлуксизлик ва узвийликнинг етарли таъминланмаганлиги.

2.Ногиронлиги бўлган болалар мактаб-интернатларида фанларни ўқитиш жараёнида ўқувчиларнинг ҳаётий кўникмаларини мақсадли шакллантиришга йўналтирилган ўқув топшириқларининг тизимлаштирилмаганлиги.

3.Ногиронлиги бўлган болаларнинг атроф-олам (нарса-буюм тузилиши, белгилари, вазифалари...) ҳақидаги тасаввурларини, нутқий захирасини ривожлантирувчи ҳамда уларда иш режа тузиш ва у асосида маълум ҳаракатларни бажариш кўникмаларини таркиб топтиришга мўлжалланган махсус дарсликларнинг ишлаб чиқилмаганлиги.

4.Ногиронлиги бўлган ўқувчиларнинг ўқув фанлардан давлат талабларини самарали эгаллашларини таъминловчи ривожлантирувчи-коррекцион-педагогик тизим ишлаб чиқилмаганлиги.

6.Ўқувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашга йўналтирилган стратегия ва технологиялар аниқланиб, амалиётга жорий этилмаганлиги.

7.Муассасаларда коррекцион дарс ва машғулотларни ташкил этиш ва мониторингини юритиш механизми йўлга қўйилмаганлиги.

8. Ўқувчиларни касбга йўналтириш ва касбга ўргатишнинг ҳуқуқий тартиби ишлаб чиқилмаганлиги.

Маълумки, ижтимоийлашув индивиднинг шахсга айланиш жараёни остида кечувчи қайта алоқанинг сифати билан боғлиқ тушунча хисобланади. Шахс ҳаёти давомида эҳтиёжларини қондириши, ўзи ва ўзгалар манфаатларини кўзлаган ҳолда маълум ҳаракатларни амалга ошириши унинг бошқа инсонлар билан ўзаро мулоқоти орқали амалга оширилади. Шахснинг муҳитга мослашуви ижтимоий ва шахсий омилларнинг ўзаро алоқадорлигида амалга ошади. Маълум муҳитда ривожланаётган бола ўз фаолликларини англай бошлайди, яъни ўз-ўзини билиши, англаши содир бўлади. Бу жараён ижтимоий англашдир. Аста-секин муҳит таъсирида ўз ҳатти-ҳаракатлари орқали фаолиятини қайта ўзгаришга йўналтиради, бу давр унда дунёқарашнинг кенгайиши, тажрибаларнинг ортиши, маълумотлар, воқеликлар ҳақида мустақил фикрлайдиган ҳамда ўз фикрини қарши қўя оладиган даражада шаклланганлиги билан боғлиқдир.

Ногиронлиги бўлган ўқувчилар махсус ташкил этилган коррекцион-педагогик ҳамда соғлом болалар таълимига яқинлаштирилган жараёнда ҳар томонлама ривожланиш имкониятига эгаллиги назарий маълумотлар мазмунида келтириб ўтилди. Бу борадаги хориж ва миллий махсус педагогикада олиб борилган тадқиқотлар ҳам айнан мана шу хулосанинг

асосли эканлигини кўрсатди.

Санаб ўтилган муаммолар бўйича тажриба-синов ишларини ўтказиш методикаси мазмунидаги қатор методлар орқали аниқланди. Улар: 1.Ўқитувчилар билан суҳбат. Суҳбат асосан, жойларда ўқитувчилар билан бевосита давра суҳбати асосида ўтказилди.

2.Савол-жавоб. Тарбиячи-педагоглар билан “Координатор соати” машғулотида савол-жавоблар орқали ўрганилди.

3.Анкета. Махсус анкеталар тайёрланди. Анкеталарда қуйидаги саволлар ақс этган: Сиз фаолият олиб бораётган таълим муассасангизда болаларни ижтимоийлаштириш бўйича қайси усул ёки технологияни татбиқ этдингиз?, тарбияланувчиларнинг ижтимоийлашуви учун нималар зарур деб уйлайсиз?, сизга тажрибалар билан ўртоқлашишингиз учун қандай йўл тutilди?, болаларни ижтимоийлаштиришда кимларнинг иштироқи муҳим?, сизнинг муаллифлигингизда тарбияланувчиларни ижтимоийлаштириш бўйича метод ва ёки технология мавжудми? ва бошқа.

“Методик кластер” ни жорий этиш бўйича тажриба-синов ишлари нафақат махсус мактаблардаги муҳитни, балки таълим-тарбия жараёнини мазмунини ҳам такомиллаштиришга тurtки бўлди. Чунки жавоблар орасида “...ёски методларни тавсия қилишди, ўша қўлланилганига

10 йилдан ошиб кетган методлар “Балиқ скелети”, “Венн диаграммаси”, “Тушунчалар таҳлили”, “6 та қолпоқ”, “Ақлий хужум”, “Синквейн”, “ФСМУ”, “SWOT таҳлил” кабилар санаб ўтилиб, улардан айримларининг умуман махсус мактаб бошланғич синфларга мос эмаслиги билдирилган. Бундан “...ўқитувчиларнинг ўқитувчиси ҳам ўз устида ишлашига вақт келди, хатто кеч ҳам қолган” деган хулоса келиб чиқади.

Тарбиячи-педагоглар орасида ўз касбини севувчи (ёшдан қатъий назар), янгиликка интилувчан, замон билан ҳамнафас бориш йўлида янги методларга “ташна”, ҳозирги замон боласи кўз ўнгида “кумир”, “авторитет” бўлишга қодир амалиётчиларнинг борлиги қувонарлидир. Тажриба-синов ишлари орқали мана шундай ўқитувчилар учун муассасанинг ўзида, вақтни ва масофани тежаган ҳолда “Методик кластер” ни йўлга қўйиш керак деган хулосага келинди.

Махсус мактаб-интернатларда ногиронлиги бўлган ўқувчиларнинг соғлом инсонлар орасида самарали уйғунлашиб кетишларини таъминлайдиган механизмлар етарли эмас. Лойиҳа доирасида таклиф этилаётган “Методик кластер” ўқитувчилар ўртасида, жамоада соғлом рақобатни юзага келтиради.

Санаб ўтилган муаммоларнинг сабабларини кенг таҳлил қилиш натижасида айнан, ногиронлиги бўлган болаларда соғлом инсонлар орасида муваффақиятли яшаб қолиш учун зарур кўникма ва малакаларни таркиб топтириш имконияти кенг бўлган педагогик жараёни, таълим мазмунини такомиллаштириш лозим деган илмий хулосага келинди.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ўқитувчиларга ижод қилишга имкон бериш керак, улар учун янгиликларни ўзлаштиришга қулай шароитлар яратиш керак, ҳар хил текширишлар орқали мотивациясини сўндириш керак эмас, энг муҳими, уларга “... менга вақт беринг, ўрганиб

оламан, бунга кодирман” деган чақириғига лаббай дея жавоб бериш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами.

Narbaeva, T.K, Musurmanova, A. “Priority areas of spiritual, moral and physical education of youth in the famil”. Annals of the Romanian Society for Ceff Biology 25.1 (2021): 6485-6496.

Mukhamedov, G., Khodjamkulov, U., Shofkorov, A., & Makhmudov, K. (2020). Pedagogical Education Cluster: Content and Form. Theoretical & Applied Science, 01(81), - P. 250-257.

Ismailova, Z.K, Musurmanova, A, Shomurotova, N.N, Kholiqova, N.A “Methods of training of teachers of technical university on advanced training courses.” Annals of the Romanian Society for Ceff Biology 25.2 (2021): 2959-2970

Karabaevna Z., Xamroevich R., Musurmanova A. Improving the competence of future vocational education teachers based on modular-rating education //International Journal of Engineering and Advanced Technology. – 2019. – Т. 9. – №. 1. – С. 6903-6906.

2. Розов Н. С. Глобальный интеллект: Перспективы интеграции научного, философского и практического мышления//Сб. тезисов Международного Конгресса ЮНЕСКО “Образование и наука на пороге третьего тысячелетия”. – Новосибирск, 1995.

3. Хуторской А. В. Развитие одаренности школьников: Методика продуктивного обучения.М., 2016. -С. 66.

4. Рискулова К.Ж. Технология развития социокультурной компетенции будущих преподавателей английского языка.//The way of science International

5. Рискулова К.Ж. Forming the professional competence of future english language specialists. // Филология масалалари. – Тошкент, 2014. №4.